

Др Мирослав Лазич*
Редовни професор Правног факултета,
Универзитет у Нишу

ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ ЧЛАНАК
doi:10.5937/zrgfni1674053L

UDK: 366.542:347.455

Рад примљен: 30.09.2016.
Рад прихваћен: 25.10.2016.

ЗАШТИТА ПОТРОШАЧА У КРЕДИТНОМ ОДНОСУ**

Апстракт: У условима капиталистичког финансијског тржишта, у коме владају услови наметнути од великих банкарских корпорација и институција, а посебно у кредитном односу, поверилац (зајмодавац, кредитор) је као давалац кредита, у моменту закључења уговора о кредиту, у економски и правно доминантној позицији, тако да често намеће дужнику (кориснику услуге, потрошачу) услове кредитирања и уговорне клаузуле које нису правичне. Зато законодавац и државне институције треба законом да заштите дужника као корисника кредита (потрошача) од таквих услова кредитирања које неправично отежавају његов положај.

Тема нашег рада је анализа положаја субјеката кредитних односа, а посебно законских одредби којима се штити положај економски и правно зависне уговорне стране. Правни положај дужника и његово погоршање изазвано реформом финансијског тржишта и реформом законодавства о хипотеци додатно је погоршан у последњих десетак година у праву Србије. Рад се бави проблематиком како установити равнотежу интереса повериоца и дужника, и то тако да давалац кредита задржи имовинску мотивацију – каматну зараду, а да корисник кредита обезбеди правну сигурност и заштиту од неправичних клаузула.

Кључне речи: Финансијско тржиште, банкарске институције, корисници кредита, кредитни услови, контрола финансијског пословања.

* lazic@prafak.ni.ac.rs

** Рад је резултат истраживања на пројекту: „Усклађивање права Србије са правом ЕУ“ Правног факултета Универзитета у Нишу. Изложен је на научном скупу „Контрола у унутрашњем, међународном и праву ЕУ“, одржаном на Правном факултету у Нишу, 17. маја 2016.

1. Увод

Кредит је институција којом поверилац (зајмодавац, кредитор) привремено уступа куповну снагу слободних новчаних средстава (изузетно робе или услуга) дужнику (зајмопримцу, кориснику банкарске услуге, потрошачу), који се обавезује да ће након одређеног времена (краткорочни до пет или дугорочни до 30 година) вратити примљени новац (односно робу или платити вредност услуге) и исплатити уговорену камату. Даваоци кредита (зајмодавци), поред имовине дужника са очекиваним (значи неизвесним) приходима, укључујући и будућу зараду, захтевају додатне гаранције за враћање новца. Допунска средства обезбеђења потраживања се, уобичајено, деле на лична (уговорна казна, јемство и одустаница) и реална (капара, кауција, ручна залога и хипотека) (Лазих, 2009: 45).

У савременом праву, хипотека је постала један од најважнијих правних института, чија је основна функција обезбеђење потраживања (Soergel, Siebert, 1968: 668; Марковић, 1911: 172). У правно-економској теорији се говори и о другим функцијама заложног права – прибављање кредита, растерећења даваоца кредита и функција олакшавања рефинансирања кроз секундарно тржиште (Хибер, Живковић, 2015: 28).

Хипотекарни кредит је основни извор реализације бројних потреба савременог човека (стамбени¹ и пословни простор, покретање бизниса, куповина аута итд.), и „полуга“ развоја друштва. Предност кредита обезбеђеног хипотеком је у омогућавању добијања новчаних средстава сразмерно вредности хипотековане непокретности (најчешће оне која се прибавља из кредита), што омогућава задуживање знатно изнад платежне способности дужника тако што се терет месечне отплате распоређује на период отплате кредита. Кредит помера границе економског закона, омогућавајући да се може трошити не само оно што је зарађено, већ и очекивана зарада унапред добијена путем института „зајма који је у основи кредита“ (Марковић, 1911: 172).

На српском финансијском тржишту, након промена 2000. године и преласка на тржишни систем, као услов кредитног пласмана страног капитала, Светска банка и стране пословне банке су желеле ефикасно средство обезбеђења у погледу извесне, брзе и једноставне наплате потраживања.

1 Логичан одговор на дилему „живети као подстанар и плаћати закупнину, или за сличну суму плаћати рату кредита за свој стан“, чини хипотекарни стамбени кредит најпривлачнијим правним институтом. Међутим, Сциле и Харибде хипотекарног кредита могу довести до вишегодишње уплате рата кредита која се завршава неуспешно по дужника – продајом стана ради отплате дуга и ресетовањем стамбеног питања на почетак.

Зато се приступило реформи хипотекарног права и стварању инструмената за функционисање финансијског тржишта. Доношењем Закона о хипотеци (ЗХ)², Република Србија је извршила прву потпуну регулативу хипотекарног права (65 чланова), а извршена је и неопходна измена катастарске евиденције³. Свакако, истовремено је требало водити рачуна и о адекватној заштити наших грађана и привредника као корисника кредита.

У условима либерализације капиталистичког финансијског тржишта, посебно у кредитном односу, не постоји правна једнакост уговорних страна. Мото либералног капитализма је повећање потрошње, што узрокује перманентну „глад за новцем“ и развој кредитног система. Велике банкарске корпорације и институције као даваоци кредита су економски у доминантној позицији, тако да своју предност користе да наметну услове кредитирања и уговорне клаузуле које су неправичне и прекомерно погоршавају положај дужника. Поред тога, финансијске институције „намећу“ државној власти креирање друштвеног и правног „миљеа“ који је знатно повољнији за повериоце. Препуштање формирања услова кредитирања слободи финансијског тржишта може довести до потпуног економског краха грађана, а тиме и угрозити стабилност друштвеног уређења. Законодавац и државне институције треба законом да заштите дужника као корисника кредита (потрошача) од таквих услова кредитирања које неправично отежавају његов положај. Основне државне институције које треба да воде рачуна о заштити економских интереса својих грађана, привредника, као и саме државе, јесу Влада и Народна банка Републике Србије.

У раду се бавимо проблематиком како установити равнотежу интереса повериоца и дужника, посебно кроз услове кредитирања, као и заштитом дужника приликом закључења уговора о кредиту, као економски и правно зависне и непрофесионалне уговорне стране.

2. Либерализација финансијског тржишта и банкарског система

Либерални капитализам је слободан економски и привредни систем где сви учесници имају тржишне услове за рад и пословање уз минималне интервенције државе. Намеће се питање шта таква слобода значи на финансијском тржишту, а посебно у банкарском систему и да ли је друштвено корисна или штетна? Покушаћемо да укажемо, да значи да су корисници кредита, мање-више, препуштени „диктату“ бескомпромисног

2 “Сл. гласник РС”, бр. 115/2005, бр. 60/2015. Закон о хипотеци се примењује од 25. 2. 2006. и Закон о изменама и допунама Закона о хипотеци од 16. 7. 2015. г.

3 Законом о државном премеру и катастру (“Сл. гласник РС”, бр. 72/2009, 18/2010, 65/2013, 15/2015 – одлука УС и 96/2015).

банкарског сектора који, у сталној трци за профитом, намеће неповољне услове кредитирања.

Златно доба економског либерализма (1846–1914) је доба брзе индустријализације капиталистичких земаља, које је John Maynard Keynes (Кејнз) описао као време економског просперитета, захваљујући томе што је богатство било распоређено на узак слој предузетника, капиталиста, а радничке су наднице биле веома ниске, на граници егзистенције. То је омогућило брзу акумулацију капитала, велике инвестиције и брзу индустријализацију (Robinson, "John Maynard Keynes", цит. по Mesarić, 2002: 1151).

Последице Првог светског рата, а затим и велика економска криза (1929–1933) означила је крај владавине либерализма и *laissez-faire*-а теорије у економским односима. Кејнз је 1931. г., сведочећи пред Macmillan-овим комитетом о проблему незапослености и рецесији у Великој Британији (цит. по Mesarić, 2006: 603), изразио сумњу у либерални капитализам, тврдећи да једино повећана државна потрошња може зауставити рецесију, подићи профит и смањити незапосленост. Кејнз је у својим радовима одбацио неконтролисани индивидуализам либералног капитализма, а одлучујући утицај на економске токове 20. века је имао његов став да у капиталистичком систему не постоји механизам који аутоматски обезбеђује пуну запосленост људских и материјалних ресурса и да ниво запослености зависи од нивоа "*агрегатне потражње*"⁴, указујући на неопходност државне интервенције.

Кејнз је постао „капиталистички Маркс“, који је вероватно спасао капитализам тог периода. Наступило је доба државног интервенционизма, које је трајало све до седамдесетих, па и осамдесетих година прошлога века, када је поново оживео либерални капитализам, посебно кроз израз глобализације и либерализације финансијског тржишта. То је довело до кризних жаришта, а посебно је значајан крах финансијског тржишта у САД, са „домино“ ефектом на светску економију.

Од новијих критичара либералне економске доктрине, Lester Thurow је оспорио перцепцију либералне доктрине о човеку као рационалном бићу, *homo-economicus*-у, који доноси целисходне одлуке. Као основну слабост тржишног механизма Thurow третира човека као биће чије је

4 Развијајући економску теорију о концепту мултипликатора, који означава однос између промене у обиму инвестиција и повећања националног дохотка, указао је да је величина инвестиција кључни параметар за стимулисање агрегатне потражње, приватних и јавних инвестиција, пуне запослености и редистрибуције доходака (Kejnz, 2013).

“понашање у финансијским трансакцијама често ирационално, било због неоснованог оптимизма или песимизма, утицаја психолошких чиниоца, сугестивне моћи рекламе на формирање потрошачких навика, улоге ‘ефекта демонстрације’ у економији потрошње итд. То условљава да је успостављање равнотеже преко тржишта неизвесан и често превише дуг процес” (L. Thurrow, *Dangerous Currehts, The State of Economics*, cit. по Mesarić, 2006: 603).

Модерно капиталистичко друштво почива на либералном финансијском тржишту на коме доминирају даваоци кредита. Да ли је либерална доктрина ефикасна на финансијском тржишту? Актуелни проблеми финансијског тржишта су резултат недовољног уважавања историјског искуства и чињеница да смо заборавили шта се десило тридесетих година прошлог века (Станковић, 2006: 23).

Сврха финансијског сектора је ефикасно преношење вишка новца (сакупљеног штедњом и из других извора) инвеститорима, што се може најефикасније урадити класичним банкарским хипотекарним кредитом. Међутим, либерална банкарска машинерија, користећи креирану потребу модерног човека за сталним развојем стандарда повећањем потрошње нуди стално нове банкарске производе чија је заједничка сврха добит банака и корпорација из имовине грађана и привредних субјеката. Неки од познатијих финансијских производа су: разноврсни хипотекарни кредити; рефинансирање кредита; еурообвезнице, еуровалуте и др. „деривати“; флукуација каматних стопа (Либор, Еурибор, валутна клаузула); секјуритизација кредита итд. *„Магнет“ банкарских производа, на којима се базира добра зарада је, кредитни лого – “пружи човеку могућност да данас потроши паре и одмах задовољи своје потребе, и он ће их сигурно потрошити без обзира на цену коју ће морати да плати”. Овај „закон“ потрошачког друштва делује према свима – грађанима, привредницима, па и самим државама. Задуживање постаје начин живота.* “Пре две године нисам имао ни цента, а сада дугујем два милиона долара” (непознати аутор). Ова потрошачка логика је потврђена теоријом тзв. “неконзистентне временске преференције” Mathew Rabina, а заснива се на тврдњи „да је опадање вредновања будућег задовољства више него пропорционално са протоком времена, чиме се оспорава теза класичне либералне доктрине, у којој се каже да временска преференција опада сразмерно с протоком времена“ (Mesarić, 2002: 1156).

Класични хипотекарни кредит носи мали ризик. *Финансијске иновације су извитопериле банкарски систем, тако да је класична добит – камата, постала недовољна, већ се рачуна на нереалну, спекулативну, зараду. Грађани*

постају „модерни робови“ финансијских институција. У трци за додатним профитом, банке су, кроз процес секјуритизације⁵ и продајом обвезница из очекиваног прихода, и ова средства пренела из активе банака.

Секјуритизација је омогућена даљом продајом потраживања осигуравајућим организацијама и продајом хартија од вредности инвеститорима који су били уверени да купују сигурне производе. Тако је банка могла да повећа масу кредита. Секјуритизација је корисна операција када се изводи из „сигурних“ кредита у смислу отплате. Међутим, у трци за клијентима средства су пласирана у *subprime*⁶ кредите, за које је скоро извесно да се неће вратити. Овај превелик ризик довео је до краха система заснованог на овој операцији, посебно на највећем, америчком финансијском тржишту. Слоган о “1% непристојно богатих на рачун 99% непристојно сиромашних” – позната крилатица демонстраната антиглобалиста на Волстриту и покрета незадовољних који се шири (модерни прекаријат), постаје блиска реалност.⁷ Тако је секјуритизација постала шпекулативна радња, иако је осмишљена као вишеструко корисна (банка остварује добит продајом потраживања кроз каматни диференцијал; побољшава финансијски леверџ – однос капитала и заложених средстава; остварује камату пласманом новог кредита итд.). Неминовно је морало доћи до урушавања система, јер се несигурни кредити нису могли вратити, а дошло је и до пада цена некретнина, које није имао ко да купи, што је обезвредило хипотекарно осигурање.

Познати актуелни критичар неолибералне доктрине Joseph Stiglitz својом теоријом “асиметричних информација”⁸ је развио тезу о неравноправности

5 Секјуритизација као финансијски инструмент омогућава продају очекиваних прихода са каматом, како би се кроз нове кредите са вишом каматом финансирало ширење кредитног система. Ако очекивани приходи изостану, долази до краха финансијског тржишта са несагледивим последицама (Лазих, 2009: 5).

6 Сабпрајмови су кредити који се додељују особама са платежно неизвесним покрићем на дужи период (несигуран посао; нестабилне зараде; прецењена вредност обезбеђења итд.). Омогућени су намерним смањењем банкарске дисциплине прозроковане трком за зарадом и препродајом дугова националним корпорацијама, тако да је кредит добила и најсиромашнија и најризичнија кредитна група, тзв. NINJA (No Income No Job No Assets – без прихода, без посла, без имовине), акроним скован у време кризе хипотекарних кредита у Америци.

7 Практичан пример су Американци, који су подстицани да се у великој мери задужују ради куповине кућа и станова. У 2010. г. 85% свих берзанских вредности је у рукама 1% грађана. Долази до пауперизације средње класе. У Европи је та стопа концентрације мања, али је процес исти.

8 J. Stiglitz је заједно са M. Spence-ом и G. Akerlof-ом за ову теорију добио 2001. г. Нобелову награду за економију. (Mesarić, 2002: 1151).

уговорних страна у тржишним трансакцијама, због тога што је давалац услуга као професионалац више информисан о банкарском производу који продаје од купца као непрофесионалца, те је неопходна корективна и контролна интервенција државе.

У нашим условима, такву контролну функцију треба да врши, пре свега, Народна банка Србије, а свакако и држава кроз законодавни механизам. Ефикасност деловања ових институција захтева сарадњу и координацију заједничких акција и финансијских мера.

3. Реализација законске улоге Народне банке у креирању финансијског система

Улога Народне банке је одређена Законом о Народној банци Србије (ЗНБ)⁹. Основни циљ НБС је „постизање и одржавање стабилности цена“ и „допринос очувању и јачању стабилности финансијског система“ (чл. 3 и 4). У остваривању тог циља НБС активно сарађује с другим надлежним државним и међународним институцијама. Ради регулисања финансијског тржишта, НБС-у је законом (чл. 4 ЗНБС) дато у надлежност спровођење бројних овлашћења, од којих издвајамо: утврђивање и спровођење монетарне и девизне политике; спровођење активности и мера ради очувања и јачања стабилности финансијског система; издавање новчаница и кованог новца и управљање токовима готовине; издавање и одузимање банкама дозвола за рад и контрола бонитета и законитости пословања банака; обављање послове заштите права и интереса корисника услуга које пружају банке и друге финансијске институције; утврђивање услова за покретање и спровођење поступака реструктурирања банака итд.

НБС подноси Годишњи извештај о стабилности финансијског система (Извештај).¹⁰ Основни циљ *Извештаја* јесте информисање свих релевантних актера о стању финансијске стабилности и препознавање потенцијалних ризика којима је изложен финансијски систем, а посебно банкарски сектор, и процени способност система да их апсорбује и остане стабилан и способан да настави с несметаним функционисањем, посебно у условима финансијских потреса.

Као највећи унутрашњи ризици за финансијску стабилност Србије (Извештај за 2015), означени су: висок ниво евроизације финансијског система који повећава његову изложеност кредитно-девизном ризику;

9 „Службени гласник РС“, бр. 72/2003, 55/2004, 85/2005 – др. закон, 44/2010, 76/2012, 106/2012, 14/2015 и 40/2015 – одлука УС).

10 Сајт НБС. http://www.nbs.rs/internet/latinica/90/90_2/finansijska_stabilnost_2015.pdf

високо учешће проблематичних кредита и ниска кредитна активност банака; неадекватна процена вредности непокретности датих као средство обезбеђења кредита и др. Ради превазилажења проблема, НБС планира: мере које подстичу смањење каматних стопа и доприносе расту кредитног потенцијала банака, чиме се подстиче привредна активност, смањује број проблематичних кредита и стимулише раст кредитне понуде; усвајање Закона о уређењу професије проценитеља вредности непокретности и унапређење стандарда процене; унапређење функционалности базе података о проценама вредности хипотекованих непокретности и вредности кредита и др.

Посебан део Извештаја је посвећен банкарском сектору. „Банкарски сектор Србије одликује јака капитална база, па је и током 2015. године био адекватно капитализован.¹¹ Кредитирање становништва је и даље у порасту (3,1% на крају 2015), захваљујући томе да су стандарди при одобравању кредита како привреде, тако и становништва, ублажени. Као разлог за ублажававање наводе се ниски трошкови извора средстава и висока конкуренција у банкарском сектору. Ублажававање стандарда кредитирања огледа се у снижавању каматних маржи, провизија и накнада“ (Извештај, стр. 48). Укупни нето кредити физичким лицима су на крају 2015. године износили 696 милијарди динара, а доминантан удео у укупним кредитима имали су кредити стамбене изградње (45,7%) и готовински кредити (29,7%), код којих је забележено учешће проблематичних кредита 9,5%, односно 10,1%. Од укупних задужења физичких лица, око 58% је у страниј валути, од тога око 45% у еврима. Србија је ушла у кризу с релативно високим учешћем проблематичних кредита (11,3% на крају 2008), а на крају 2015. године бруто проблематични кредити чинили су 21,6% укупно одобрених бруто кредита (Извештај, стр. 50). Имајући у виду високо учешће проблематичних кредита у укупним кредитима, нарочито привреде, најизраженији пословни ризик у банкарском сектору Србије и у 2015. г. био је кредитни ризик (86% од укупних ризика).

Како би заштитила интересе депонената и осталих поверилаца и очувала финансијску стабилност, поред резерви прописаних у складу с Међународним стандардима финансијског извештавања, НБС захтева и формирање тзв. регулаторних резерви, тј. резерви за процењене губитке. На крају 2015. у банкарском сектору је пословало 30 банака, а с позитивним резултатом 17 банака (учешће у нето активи банкарског сектора 72,6%), док је 13 банака забележило губитак (учешће у нето активи 27,4%). Структура добити указује на то да је пословни модел домаћих банака оријентисан ка

11 „На крају године ПАК је износио 20,9%, што је знатно изнад регулаторног минимума (12%) и два и по пута изнад минимума прописаног у ЕУ (8%)“ (Извештај, 2015: 47).

традиционалним банкарским пословима. Профитабилности банкарског сектора највише доприноси добит по основу камата, наплати трошкова и провизија. У Извештају се закључује да је банкарски сектор Србије високо отпоран на претпостављене ризике.

С обзиром на то да се банке финансирају доминантно из девизних извора, оне се штите од девизног ризика одобравањем кредита с валутном клаузулом. Као мера заштите корисника кредита предложено је: доследно спровођење стратегије динаризаације финансијског система Србије од стране свих релевантних учесника (НБС, Влада и банке); наставак промоције динарских финансијских инструмената – од динарске штедње преко државних хартија у домаћој валути; спровођење Стратегије и акционих планова за решавање проблематичних кредита ради смањења кредитног ризика; користећи инструменте финансијске супервизије, НБС обезбеђује отпорност финансијских институција на ризике, обезбеђујући истовремено и заштиту интереса корисника њихових услуга и њихов одрживи развој.

Иако је банкарски систем једна од најрегулисанијих сфера економије, он је, у модерно доба, постао рецептор кризе, јер је ширењем понуде нових финансијских услуга и обарањем финансијске дисциплине, финансијска институција увек корак испред правне регулативе, малтене у шпекулативној зони. Када је услед тога финансијски балон на светском тржишту напукао, била је неопходна брза интервенција државних институција, која је неутралисала финансијску бомбу која је претила да разнесе читав светски банкарски систем и тако су неолиберални финансијери спасени средствима из државних монетарних резерви, односно парама грађана. Послови из сфере финансијског сектора све мање су дело реалних економиста, а све више предмет математичких спекулација. То захтева већу регулаторну контролу државних институција ради заштите корисника кредита.

Анализирајући Извештај НБС-а, не можемо се отети утиску да је више пажње посвећено банкарском сектору као пружаоцима финансијских услуга, а недовољно корисницима тих услуга. Додуше, у циљу стимулесања девизне и кредитне активности банака, НБС је предузимала низ мера. Тако, ради превазилажења потешкоћа у отплати кредита дата је могућност: превремене отплате кредита без накнаде; продужења рока отплате до годину дана по захтеву клијента, при чему је готовинске кредите могуће продужити само уколико буду конвертовани у динарске; конверзија кредита индексираних у иностраној валути у динарске, по захтеву клијента и конверзија кредита индексираних у CHF у EUR, по захтеву клијента.

Међутим, ове мере нису довољно ефикасне у домаћим условима мале запослености грађана и ниских зарада. Чини се да је неформирање државне развојне (хипотекарне) банке био и остао непремостив недостатак за заштиту домаће привреде и грађана у кредитном систему, о чему говоримо у наставку рада.

4. Улога државе у креирању услова кредитирања

Под улогом државе мислимо на законодавну функцију и мере Владе и/или Народне банке, којима се одређују услови функционисања финансијског тржишта, стимулишу повољни кредитни услови, а дестимулишу спекулативне банкарске радње. Заштитна функција државе има вишеструко дејство, а овом приликом посебно ћемо се бавити заштитом корисника кредита као потрошача, заштитом од ефеката варијабилних камата, валутне клаузуле и трошкова кредитирања.

а) Заштита корисника финансијских услуга као потрошача. Треба поћи од претпоставке да је потрошач свако лице које „купује“ банкарске производе или користи финансијске услуге. Посебно је неопходна заштита за физичка лица која се у уговорном односу јављају као „слабија“ – непрофесионална уговорна страна банкарског посла.

Заштита корисника кредита као потрошача је веома важан сегмент, где Република Србија треба да оствари стандарде прихваћене на нивоу ЕУ. Тежња ЕУ је да се постигне ниво заштите који потрошачима – корисницима кредита гарантује, у свим земљама чланицама ЕУ, „исти ниво заштите, и то на једнако транспарентан и ефикасан начин, када „купују“ финансијске услуге“ (Guido, 2005: 166).

Закон о заштити потрошача Србије¹² није регулисао заштиту корисника финансијских услуга, већ је ово питање препустио посебном закону. По Закону о заштити корисника финансијских услуга, корисник финансијске услуге јесте физичко лице које користи финансијске услуге у сврхе које нису намењене његовој пословној или другој комерцијалној делатности.¹³ Основна начела заштите корисника, у смислу овог закона (чл. 5), јесу: 1) право на равноправан однос с даваоцем финансијске услуге; 2) право на заштиту од дискриминације; 3) право на информисање; 4) право на одређеност или одредивост уговорне обавезе и 5) право на заштиту права и интереса.

12 Чл. 4 Закона о заштити потрошача, „Сл. гласник РС“, бр. 62/2014 и 6/2016 – др. закон.

13 Чл. 5 Закона о заштити корисника финансијских услуга, „Службени гласник РС“, бр. 36/2011.

Иако је практична заштита корисника кредита повећана, треба радити на побољшању стандарда и потпуном усаглашавању са правом ЕУ. Још увек банке, у пракси, покушавају да уговоре неке неправичне клаузуле (Лазић, 2015: 555).

б) Заштита од варијабилних камата и валутне клаузуле. Валутна клаузула и варијабилна камата су два банкарска производа у интересу повериоца, која њихов ризик, иако професионалаца, смањују на уштрб ризика корисника кредита.

Варијабилна камата. Камата је цена новца који се позајмљује, а коју зајмопримац плаћа банци као зајмодавцу за употребу позајмљене суме у одређеном периоду. Можете уговорити кредит са фиксном или променљивом (варијабилном) каматном стопом. Кредит са фиксном каматном стопом је кредит чија је висина каматне стопе одређена у моменту потписивања уговора и остаје непромењена у периоду отплате кредита. Кредит са варијабилном каматном стопом, који банке најчешће уговарају на нашем финансијском тржишту, јесте кредит чија је висина каматне стопе везана за одређени променљиви фактор (инфлација, референтна каматна стопа – Либор или Еурибор, стопа раста цена на мало, додатна маржа банке итд). Уговором о кредиту утврђени су услови под којима може доћи до тих промена. Познато је да су банке развиле читав инструментариј како би се заштитиле од промене цене новца на финансијском тржишту.

Либор и Еурибор су каматне стопе по којима пословне банке широм Европе међусобно позајмљују новац (у еврима или другој валути) и оне представљају референтне каматне стопе које банке користе као основицу при обрачунавању каматних стопа на кредите које одобравају клијентима. Еурибор или Европска међубанкарска стопа је референтна тржишна каматна стопа израчуната на темељу котација банака у евро зони, а Либор је међубанкарска каматна стопа међу првокласним банкама у Лондону. Вредност се усклађују са кретањем на међународном тржишту тромесечно или полугодишње, чиме се мења и каматна стопа. Банке нуде опцију везивања варијабилне каматне стопе за вредност Еурибора, када је кредит индексан у EUR, односно за вредност Либора, када је кредит индексан у CHF.

Уколико узимате кредит с варијабилном каматном стопом, изложени сте каматном ризику – да у периоду отплате кредита дође до промене висине камате и цене кредита. Законом о заштити корисника финансијских услуга (чл. 26) допуштена је променљива каматна стопа, јер другачије услове кредитирања би могли одредити само за домаћу развојну (хипотекарну) банку, а држава Србија је није формирала. Једина законска заштита је

одредба да природа елемената из чл. 26, ст. 1., мора бити таква да на њих не може утицати једнострана воља ниједне од уговорних страна.

Банке су дужне да у својим пословним просторијама држе истакнуто обавештење о кретању вредности уговорених променљивих елемената. Ова заштита је најзначајнија у захтеву за потпуном информисаношћу корисника услуге о одређеном финансијском производу и услузи, али нема утицаја на саме услове кредитирања. Да би могао донети правилну одлуку о коришћењу неког финансијског производа, информације о њему морају бити упоредиве. Развој европског права показује тенденцију повећања упоредивости података одлучујућих за доношење одлуке потрошача о избору понуђеног финансијског производа, што је потврђено Смерницом о потрошачком кредиту (IP/02/1289, Brussels, 2002: Consumer credit rules for the 21st century). Директивом о уговору о потрошачком кредиту (87/102/ЕЕС) је уведена обавеза исказивања APR (annual percentage rate) као укупне цене кредита кроз годишњу каматну стопу без обзира коме се плаћа тај износ (тзв. ефективна каматна стопа) и други показатељи (Čulinović-Herz, 2005: 214). У европском праву је најзначајнији корак у хармонизацији прописа о заштити корисника кредита учињен Смерницом о уједначавању права држава чланица у погледу потрошачких кредита из 1987.¹⁴ Такође, значајна је Смерница о осигурању тражбина путем финансијских инструмената из 2002.¹⁵

Валутна клаузула. Код кредита са валутном клаузулом се приликом одобравања кредита и каснијег плаћања месечна рата прерачунава у динаре према вредности односне валуте у моменту плаћања. Пословне банке у Србији су одобравале кредите који су се прерачунавале у EUR или CHF, што је мењало месечну рату и укупан износ кредита зависно од односа вредности динара и ових валута. С обзиром на то да се Србија определила за пливајући курс динара, НБС је покушавала да одржи стабилност динара, али је познато да је то тешка мисија за неразвијене и задужене државе на дужи период и ствара негативни ефекат код дугорочних кредита.

Многи економисти сматрају да је генератор економске кризе у Србији: либерализација финансијског тржишта, прецењен девизни курс динара и прекомерна лична и јавна потрошња (Ковачевић, 2002: 7). НБС је директно утицала на дешавања на финансијском тржишту и доприносила у великој

14 Directive 87/102/EEC for the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the member States concerning consumer credit, OJ 1987 L 42/48; B., Čulinović-Herz, E. 205/217.

15 Directive 2002/47/EC of the European Parliament and of the Council of 2002 on financial collateral arrangements, OJ L 27. 6. 2002, 168/43.

мери неоправданом јачању домаће валуте, правдајући све то тржиштем, иза кога су ипак стајали интереси финансијских институција (страних банака и ММФ). То је касније довело до великог скока цене кредита, уз истовремени пад зарада и повећање незапослености. Једно од решења је у кредитима са фиксном каматом и другим повољнијим условима које може понудити Развојна банка.

Грађанима који су пре неколико година узимали стамбене и друге кредите везане за швајцарски франак, због глобалне кризе која је узрокована пуцањем финансијског тржишта у Америци, јачања франка у односу на евро, али и повећања варијабилних каматних стопа, месечне рате и цена кредита су знатно увећане. Понуда "репрограмирања дугова" конверзијом валутне клаузуле из CHF у EUR није дала адекватне резултате, јер доводи до додатног увећања цене кредита. Поред тога, процедура за конверзију у већини банака је компликована, јер захтева да клијент практично узме нови кредит, при чему мора поново да достави сву потребну документацију, плати накнаду за обраду кредита и друге накнаде. Неопходно је да наша држава предузме оштре мере, какве је учинила Мађарска, али она није изградила такву међународну позицију у односу на ММФ и Светску банку и као држава кандидат за улазак у ЕУ је у зависном положају.

ц) Заштита корисника од превисоких трошкова кредитирања. Пословне банке у Србији, наплаћујући различите врсте провизија и накнада од привреде и становништва, остварују милионске приходе¹⁶. То су накнаде за вођење текућих рачуна, за обављање мењачких послова, за реализацију налога трансфера новца у земљи и иностранству, издавање различитих потврда, накнаде за обраду кредитних захтева (често најскупља банкарска услуга), накнаде за превремену отплату кредита (3–5% накнаде на суму коју превремено отплаћујете) и сл. Остварени приходи пословних банака од разних трошкова су, у неким годинама, били већи од укупног профита оствареног по основу камата.¹⁷

Конкуренција пословних банака није дала резултате. Провером понуда банака установљено је да се различите врсте накнада наплаћују по тарифама

16 У 2010. години је седам пословних банака, по основу провизија, остварило приходе веће од милијарду динара. Ванса Intesa (5 милијарди динара), Поштанска штедионица (3,5 милијарди динара) и Комерцијална банка (3,2 милијарди динара).

17 Портал Каматица (<http://www.kamatica.com/>) је истраживао висину накнада пословних банака за поједине услуге грађанима. Тако, на готовинске, потрошачке и ауто кредите, накнаде за обраду кредитних захтева се наплаћују у висини од 2 до 3,5%, а за стамбене кредите од 0,5% до 2% од одобреног кредита. Држава је код одобравања субвенционисаних кредита грађанима и привреди ограничила накнаде за обраду кредита на 0,5%.

различитог степена конкурентности. Немогуће је наћи пословну банку која код свих послова са становништвом има најниже накнаде, а клијенти не могу мењати пословне банке и имати истовремено више рачуна зависно од врсте услуге. Приватним пословним банкама је у заједничком интересу кредитирање са што вишим каматама и трошковима, а друштво постаје зависно од банака које не ограничава довољно међусобна конкуренција¹⁸, штавише долази до спреге интереса. Тиме утичу на привредне токове и животни стандард грађана Србије, јер одређују ко може и под којим условима добити кредит.

Директива о тржиштима финансијских услуга, MIFID (2004/39/ЕС Европског парламента од 21. априла 2004) проширила је дејство и увела могућност да професионални клијенти захтевају да се према њима поступа као према непрофесионалцима. Са њом је усклађен Закон о тржиштима капитала ("Сл. гласник РС", бр. 31/11).

Могућа државна мера је *формирање развојне (хипотекарне) банке*. Развојна банка би из средства прикупљених од грађана и из других извора¹⁹, по повољној каматној стопи до највише 3% годишње, финансирала извозну привреду, пољопривреду и енергетски сектор, стамбену изградњу, рефинансирала би дуг привредника и грађана који испуњавају одговарајуће услове; кредити би се издавали у динарима са фиксном каматом, а можда и без валутне клаузуле итд.

„Дужничка криза“ само је симптом глобалног неолибералног капитализма, који земљама у развоју није наменио никакву другу улогу осим да продају своје сировине и упијају вишак капитала из богатих земаља (оплођујући га исцрпљивањем својих грађана – прим. аутора). „Земље у развоју се налазе у клопци дужничког ропства“ (Bebek, Santini, 14/2, 2008: 310). Развојна банка би била креатор развоја националне привреде и заштитник интереса грађана, послујући економски одрживо, али одричући се неумерене зараде путем високих камата и трошкова услуга. Без државне развојне банке, приватне банке, углавном стране, *de facto* контролишу српски банкарски

18 Додуше, све мањи број поднетих захтева за кредит натерао је банке да, смишљајући нове производе, понуде српском тржишту и бескаматне кредите на дужи период и са много нижим нивоом оптерећења плате. Бескаматни кредити своде цену кредита на ефективну каматну стопу (ЕКС) која садржи само трошкове кредита.

19 Кредитна активност банака омогућава да банка ствара новац на тај начин што монетизује своју активу, и то књишки или безготовински. Ово их чини емисионим установама на исти начин као што су то централне банке, с том разликом што емитују другачију врсту новца. Да ли се такав новац пушта у оптицај безусловно (*debt-free*) или као кредит, питање је пословања, а државна банка би, послујући економски, али са мањом добити, то чинила у интересу грађана и привреде.

систем и привредне токове. Ови кредити би били обезбеђени хипотеком, па отуда и могући назив Државна хипотекарна банка.

Као могућу меру помоћи дужницима у дужничкој кризи, треба размотрити и могућност увођења личног банкрота физичких лица. Увођење личног банкрота, иако није суштинско решење, доприноси решавању проблема презадужености и немогућности отплате ризичних кредита у одређеним ситуацијама. Најближи пример је законодавство Хрватске, које је дозволило да грађанима којима је блокиран рачун због презадужености буде уведен лични банкрот у коме добија стечајног управника који убудуће одлучује о начину коришћења зараде.

5. Закључна разматрања

Законском реформом повериоци су добили хипотеку као ефикасно средство обезбеђења потраживања не само у погледу сигурне, већ и у погледу брже и једноставније наплате, посебно увођењем вансудске продаје. Хипотекарном дужнику је омогућено да задржи ранг хипотеке након отплате дуга, а регулисане су и забрањене клаузуле у хипотекарном односу као мера заштите дужника. Међутим, оно што није функција закона о хипотеци, заштита корисника кредита од прекомерног оптерећења неповољним условима кредитирања, није остварено. Корисницима кредита су понуђени кредити са високом и променљивом каматом, валутном клаузулом и високим трошковима кредита. Либерализација српског тржишта је била пребрза и погрешна, посебно после деценијске изолације, санкција и бомбардовања. Друштво је требало постепено прилагођавати тржишним условима привређивања, а посебно заштитити грађане и привреду од прекомерног кредитног исцрпљивања.

У таквим неповољним условима кредитирања погубно је било залагање либералне финансијске концепције за јачање потрошње преко одобравања неповољних потрошачких кредита. Под утицајем либерализације финансијског тржишта, данас је велики део становништва Земљине кугле, а посебно неразвијених и презадужених држава, објекат „флексибилне експлоатације“ или „флексоплотације“ (изрази преузети од Gaj Stending-a). Инструмент либералног капитализма и глобализације су зависне политичке власти презадужених држава. Као технике глобалне експлоатације користе се мале и несигурне плате, несигурност радних места, политизација запошљавања, нередовни приходи, високи трошкови живота, обарање квалитета образовања, интелектуално затупљивање народа путем контролисаних средстава информисања итд., итд...

Превентивну контролну улогу општих услова пословања пословних банака треба да врши НБ Србије, али и да предузима ефикасније мере заштите корисника финансијских услуга. Као мера за побољшање услова кредитирања, требало је очувати Државну хипотекарну банку, односно формирати развојну (хипотекарну) банку са већинским државним капиталом. Развојна банка би из средстава прикупљених од грађана и државе и других извора финансирала под повољнијим кредитним условима од пословних банака (кредити би се издавали у динарима са фиксном каматом, без валутне клаузуле) развој привреде (извозна привреда, пољопривреда, енергетски сектор итд.) и одређене активности грађана (стамбени кредити, рефинансирање дугова итд.), уз обезбеђење хипотеком и испуњавање других правичних услова. Развојна банка би била креатор развоја националне привреде и заштитник интереса грађана, послујући економски одрживо, али одричући се неумерене и шпекулативне зараде путем високих камата и трошкова услуга.

У садашњим условима сматрамо да је корисно увести и институт личног банкрота. За „homo (ne)economicus-a“, када банкрутира под налетом банкарских производа, реклама и других „чари“ потрошачког друштва, лични банкрот је једино решење за претходно неразумно трошење прихода и живот изнад реалних могућности.

Тек са развојем привреде, стабилности економских токова и повећања запослености и зарада, уз заштиту корисника кредита, може се успоставити потпуна функција хипотекарних кредита, као полуге развоја друштва и побољшања стандарда грађана.

Литература

Bebek, S., Santini G. (2008). "Vjесni" dugovi – mrkva i batina neoliberalnoga kapitalizma". *Ekonomija/Economics*. No. 14 (2). 281–310. www.rifin.com

Годишњи извештај о стабилности финансијског система за 2015. Сајт Народне банке Србије. http://www.nbs.rs/internet/latinica/90/90_2/finansijska_stabilnost_2015.pdf

Guido, A. (2005). "New Perspectives in the Protection of Consumers: a General Overview and Some Criticism on financial services", *European Business Law Review*, 4 (16), 719–735.

Директива о уговору о потрошачком кредиту, (87/102/ЕЕС) https://bib.irb.hr/datoteka/396261.Nova_Direktiva_200848EZ_o_ugovorima_o_potrosackom_12119C.pdf

Directive 87/102/EEC for the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the member States concerning consumer credit, OJ 1987 L 42/48; <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:l32021>

Directive 2002/47/EC of the European Parliament and of the Council of 2002 on financial collateral arrangements, OJ L 27. 6. 2002, 168/43. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002L0047>

Douglas, B. (2010). "Bihevioristička ekonomija blagostanja". *Panoeconomicus*. Br. 2. 123–151. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1452-595X/2010/1452-595X1001001B.pdf>

Кејнз, Ј. М. (2013). *Општа теорија запослености, камате и новца*. (1936, репринт). Београд.

Ковачевић, М. (2002). „Ефекти постојеће политике валутног курса и либерализације увоза“, *Економски анали*. Тематски број јан. vol 46. стр. 187-194.

Ковачевић Куштримовић, Р., Лазић, М. (2009). *Стварно право*. Ниш: „Пунта“.

Хибер, Д. Живковић, М. (2015). *Обезбеђење и учвршћење потраживања*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Марковић, Л. (1926). *Хипотекарно право* (1994, репринт издање). Београд.

Лазић, М. (2009). *Права реалног обезбеђења*. Ниш: „Пунта“.

Лазић, М. (2015). “Заштита хипотекарног дужника од неправичних клаузула”. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*. Ниш, Бр. 70. 555–572.

Mesaric, M. (2006). “Dugoročna neodrživost tržišnog fundamentalizma i neoliberalnog kapitalizma”. *Ekonomski pregled*. Br. 57 (9–10). 603–630.

Mesarić, M. (2002). “Nobelovac Joseph Stiglitz: Kritika „tržišnog fundamentalizma“, globalizacije i politike međunarodnog monetarnog fonda”. *Ekonomski pregled*. Br. 53 (11–12). 1151–1182.

Robinson, M., Eatwell, J. (1981). *Uvod u savremenu ekonomiku*. EC Zagreb: Ekonomska biblioteka.

Станковић, К. (2008). “Савремени приступ економским доктринама”. *Економски хоризонти*. бр. 10, (1–2). 5–22

Soergel, B. Siebert, W. (1968). *Kommentar zum Burgerlichen Gesetzbuch*. Stuttgart.

Stiglitz, J. (2004). *Protivurečnosti globalizacije*. Београд: SBM.

Consumer credit rules for the 21st century, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-02-1289_en.htm.

Čulinović-Herz, E. (2005). "Zaštita potrošača i zaštita ulagatelja na hrvatskom tržištu finansijskih usluga". Zbornik Zaštita potrošača i ulagatelja u Europskom i Hrvatskom pravu, Rijeka, str.209-256.

Miroslav Lazić, LL.D.

Full Professor,

Faculty of Law, University of Niš

CONSUMER PROTECTION IN CREDITOR-DEBTOR RELATIONS

Summary

The capitalist financial market is governed by terms and conditions imposed by large banking corporations and institutions. In creditor-debtor relations, the creditor (lender, lessor) is in a dominant economic and legal position at the moment of entering into a credit agreement, which enables him to impose different terms and conditions upon the debtor (borrower, lessee) and introduce unfair contractual clauses. Therefore, the legislator and government institutions have to protect debtors (consumers) as credit beneficiaries from such credit terms and conditions that unfairly aggravate the debtors legal position.

In this article, the author analyzes the legal position of subjects of credit relations, with particular reference to the legislative provisions governing the protection of the debtor (consumer) as an economically and legally dependant contracting party. Apart from being significantly affected by financial market reforms and changes in the mortgage legislation, the legal position of debtors (consumers) has been additionally aggravated in Serbian legislation in the past decade. After discussing the creditor-debtor relations, the author focuses on the issue of establishing a balance of interests; the balance of the creditor and the debtor interests may be achieved by enabling the creditor to keep the financial incentive (earnings from the interest rate) and obliging the debtor (credit-user) to provide legal certainty and protection against unfair contractual clauses.

Keywords: financial market, banking institutions, credit users, credit terms/conditions, control of financial operations.